

VU Research Portal

Van beschamende bladzijde tot seculiere spiegel. De Martelaren van Gorcum als getuigen van geloofstrouw

van Lieburg, F.A.

published in

Wapenveld

2015

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

document license

Unspecified

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van Lieburg, F. A. (2015). Van beschamende bladzijde tot seculiere spiegel. De Martelaren van Gorcum als getuigen van geloofstrouw. *Wapenveld*, 65(5), 2-10.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Fred van Lieburg – **Van beschamende bladzijde tot seculiere spiegel**

De Martelaren van Gorcum als getuigen van geloofstrouw

2

‘Boko Haram heeft zondag honderden christenen in de Noord-Nigeriaanse stad Michika gedood.’ Zomaar een persbericht van 9 september 2014. ‘Tientallen voorgangers die weigerden hun kerkgebouw te verlaten, kregen in koelen bloede de kogel.’ Het kan nooit wennen, de voortdurende berichten over wereldwijde christenvervolgingen, nog minder, zeker de laatste jaren, de verhalen over wrede acties van islamitische bewegingen in Syrië, Irak en elders. Niet alleen belijders van andere religies, maar ook aanhangers van andere stromingen binnen de eigen religieuze traditie zijn slachtoffers van bruut geweld.

Mannen, vrouwen en kinderen, hele gezinnen en families worden opgejaagd, ontvoerd of gedood. Niet zelden zijn geestelijke leiders en voorgangers van gemeenten een bijzonder doelwit. Zij gelden als boegbeelden of bemiddelaars van wat wordt aangevallen, bestreden of, als het lukt, moet worden uitgeroeid.

Misschien gaan de associaties snel en ver, maar herinneringen aan vroegere politieke crises, godsdienstige twisten en massale migraties dringen zich op, zelfs binnen de kaders van het eigen nationale of religieuze verleden. ‘Oorlog, terreur en recht in de Nederlandse opstand’ is het onderwerp van een boek uit 1999 van historicus Henk van Nierop, *Het verraad van het Noorderkwartier*, over de chaos in de noordelijke uithoek van de zestiende-eeuwse Nederlanden en de ontluisterende gebeurtenissen tijdens het gezagsvacuüm van de eerste jaren van wat de Tachtigjarige Oorlog is gaan heten. Geloof, kerk en christenheid ontbreken als trefwoorden in

de geciteerde ondertitel, want religie zou tijdgenoten niet eens zozeer hebben beziggehouden. ‘Voor hen was de Opstand geen heroïsche vrijheidsstrijd, maar een doodgewone, “smerige” oorlog. Het ging er niet om die oorlog te winnen, het ging erom hem te overleven.’

Hoe eenzijdig zo’n flaptekst ook moge zijn, een realistische beschrijving van een rusteloze tijd – of het nu de onze is of die van een paar eeuwen geleden – brengt ons voorstellingsvermogen terug bij de basale proporties van menselijke grandeur en misère. Wat beweegt stervelingen om elkaar zoveel leed aan te doen? Maar ook en eerder: wat bezielt wereldlingen om tot in onmacht en dood toe trouw te blijven aan wat goed lijkt? Welke rol speelt God in de lotgevallen van collectieve en individuele gebeurtenissen? Zulke vragen laten zich stellen bij de evidente zwarte bladzijde in de Nederlandse (religie)geschiedenis, die in deze jaarserie als op één na laatste wordt opgeslagen om onder christenen van nu tot een begin van beantwoording te komen. Deze bijdrage gaat over de manier waarop christelijke schrijvers in de loop der eeuwen geoordeeld hebben over de Martelaren van Gorcum.

Opgehangen geestelijken

De gebeurtenissen waar het om draait, kunnen kort worden verteld. Op 1 april 1572 namen de Watergeuzen – zeelui met kapersbrieven om Spaanse schepen aan te vallen – onverwachts de stad Den Briel in om een doorbraak van de Nederlandse opstand te forceren. Hun aanvoerder was graaf Willem van der Marck, heer van Lumey, die met deze actie ook de leider van die opstand, prins Willem van Oranje, verraste. Diens gevoelens waren gemengd, want de niet zo zachtzinnige manier waarop de Watergeuzen uiting gaven aan hun frustraties over het bewind van de wettige landsheer, koning Filips II, baarde zorgen over het lot van inwoners van de steden die één voor één bestookt werden om een gezamenlijk front tegen het Spaanse leger in Holland en Zeeland te vormen.

Een medestrijder van Lumey, Marinus Brandt, zeilde met dertien schepen en 150 soldaten naar Gorinchem aan de Merwede. Het stadsbestuur ging op 26 juni 1572 overstag en verklaarde zich voor de

prins, maar een groep van koningsgetrouwen had een veilig heenkomen gezocht in een burcht bij de rivier, de Blauwe Toren. Onder hen bevonden zich negentien geestelijken: enkele pastoors, een kanunnik, maar vooral monniken en enkele lekenbroeders, vrijwel allemaal van de eerste of de derde orde van Sint-Franciscus. Hun verzet baatte niet. De geuzen slaagden in hun aanval op het bolwerk. Pater Nicolaas Pieck, de gardiaan van het franciscanen-klooster, en pastoor Nicolaas van Poppel werden in de burcht al flink mishandeld. Een beloofde vrije aftocht gold slechts de burgers, niet de geestelijken. Zij werden, samen met nog vier priesters uit andere plaatsen, in de nacht van 5 op 6 juli 1572 afgevoerd richting Brielle.

– Een beloofde vrije aftocht gold niet de geestelijken –

De 23 geestelijken werden ondergebracht in het inmiddels ontmantelde Sint-Elisabethklooster in Rugge, even buiten de geuzenstad. Lumey was intussen door Oranje per brief gemaand om hen ongemoeid te laten en net zo te behandelen als gewone burgers. Daar kwam niet veel van terecht. Onder aanhoudende folteringën werd geprobeerd de geestelijken te bewegen hun geloof in de eucharistie (de werkelijke tegenwoordigheid van Christus in de tekenen van brood en wijn) en in het gezag van de paus van Rome af te zweren. Drie priesters deden dat tijdens de verhoren, een vierde bij de terechtstelling op 9 juli 1572. Wederom negentien personen gaven geen krimp en vonden de dood na een vernederende manifestatie bij de kade in Brielle. Sommige geestelijken stierven op de brandstapel op de Grote Markt, de meeste werden opgehangen aan de balken van de turfschuur van het genoemde klooster.

Confessionele framing

In de bange dagen in de Blauwe Toren werd de genoemde overste van de minderbroeders, pater Pieck, vergezeld door een neefje, Rutger van Est, tot deze door de geuzen werd vrijgelaten. Als ooggetuige van het geleden leed deed Rutger zijn

verhaal aan zijn broer, een geleerde theoloog aan de universiteit van Leuven, bekend als Guilielmus Estius. Deze schreef een verslag, dat via een vriend in Keulen nog in 1572 in diverse talen in druk verscheen. De standvastigheid en deugdzaamheid van de slachtoffers en de wreedheid waarmee ze waren vermoord, maakten indruk op rooms-katholieke geloofsgenoten. De invloedrijke familieleden en vrienden begrepen ook onmiddellijk, dat het getuigenis kon worden ingezet in de contrareformatorische propaganda in de Nederlanden, zeker naarmate de Opstand resulteerde in een machtige Republiek van protestantse signatuur.

In 1603 publiceerde Estius een herziene en uitgebreide editie van zijn verslag in het Latijn, waarvoor met name zijn broer Rutger extra informatie had verzameld. Een jaar later verscheen in Antwerpen een vertaling als *Waerachtighe historie van de martelaers van Gorcom, meesten-deel al minderbroeders, die veur het catholijck gheloove van de ketters ghedoodt zijn inden jaere ... MDLXXVII*. Het oorspronkelijke verhaal was verrijkt met tal van feitelijke bijzonderheden. Daaronder vielen ook miraculeuze gebeurtenissen als het bloeien van wonderbloemen op het Brielse martelveld. Inwoners van Gorinchem hadden de martelaren in visioenen gezien en Oranjemoordenaar Balthasar Gerards was door hun verdiensten bijzonder gesterkt. Zelf was Estius ook ziek geweest maar door de hulp van de martelaren genezen. Hij vertelde ook verhalen over andere geestelijken die door Lumey ter dood waren gebracht.

In 1615 werden op het terrein van het voormalige Brielse klooster botresten opgegraven, die van de omgebrachte geestelijken zouden zijn. Ze werden in Brussel als echt erkend. De Congregatie van de Riten te Rome keurde in 1621 de voorlopige verering van de relieken goed. In de daaropvolgende jaren verschenen weer nieuwe, geïllustreerde boekjes, terwijl de geschiedenis een ruime plaats kreeg in het *Nederlands Catholyk Martelaarsboek* van Petrus Opmeer (Latijnse uitgave 1625, vertaling 1700). Dankzij de vasthoudendheid van de minderbroeders en op aandrang van de apostolisch vicarissen van de Hollandse Zending, verklaarde paus Clemens X de martelaren op 14 november

1675 zalig. Van concrete verering of bedevaarten naar Brielle kon in de Noordelijke Nederlanden nog lang geen sprake zijn, maar het verhaal raakte als roomse tegenhanger van de diverse protestantse zestiende-eeuwse martelaarsgeschiedenissen ruimschoots bekend.

Protestantse relativering

Welke strategieën werden door protestanten – met name de gereformeerden die vanaf 1572 de publieke kerk vertegenwoordigen – ingezet tegenover de katholieke publiciteit over de Gorcumse martelaren? Het politieke kader blijkt nauw met de religieuze context verbonden te zijn, als we te rade gaan bij *De geschiedenissen van het vereenigde Nederlandt zedert haer eerste opkomst tot op deese onse dagen: hoe 't selve verlost, verhoogt en bewaert is door wonderen van Gods voorzienigheid onder't bestuur der princen van Oranje en Nassauw*. Dit boek werd in 1735 geschreven door de gereformeerde predikant Johan Blomhert en opgedragen aan de Friese stadhouder, die in 1747 voor alle provincies zou aantreden als Willem IV, en zijn echtgenote Anna van Hannover. Met de feiten rond de Gorcumse martelaren was deze auteur snel klaar: dat Lumey ‘seer qualijck handelde’ met roomse geestelijken gaf hij toe, maar dat zij het leven erbij lieten, vermeldde hij niet eens uitdrukkelijk.

– De gebeurtenis werd opgevat als onmisbaar onderdeel van de ontstaansgeschiedenis van de staat –

Blomhert deed zijn best de protestanten als zodanig van enige schuld vrij te pleiten door de gebeurtenis als een onmisbaar onderdeel van de ontstaansgeschiedenis van de staat te presenteren. Hij vond dat Estius ten onrechte de calvinisten verantwoordelijk stelde, terwijl de gruwelen door een woesteling en zijn losbandige soldaten zijn gepleegd. Zeker, Lumey was een ‘wreedt en roekeloos mensch’ en zijn daden zijn allerminst te prijzen, maar hij heeft het vaderland toch maar grote diensten bewezen. De Watergeuzen in het algemeen en Lumey in het

bijzonder waren zelfs een ‘gezegent middel’ in Gods hand om de grondslag van de vrije Republiek te kunnen leggen. De wandaden van een enkeling stonden in de schaduw van de wonderlijke Voorzienigheid waarin Nederland onder leiding van het huis van Oranje-Nassau tot ontwikkeling kwam.

In aansluiting op deze politiek-historische relativering vielen de Martelaren van Gorcum ook ten prooi aan een afweging vanuit de invalshoek van de kerkgeschiedenis. Wat de opstandelingen ook op hun geweten hadden, dat veranderde niets aan de vreselijke dingen die de protestanten door de rooms-katholieken waren aangedaan. De wreedheden van Lumey en consorten geschieden immers ‘in de woede des oorlogs, en uyt wederwraek, om de Paepen het Geusen moorden te ontleeren. En tegen een Roomsgesinde zyn meer als duysend van Hervormde omgebracht. Een oneindig verschil.’ Blomhert wist de protestanten bovendien nog als genadige slachtoffers af te schilderen. Werd het niet eens tijd om te erkennen dat de protestanten nooit de kettervervolgingen op de katholieken hebben gewroken toen zij eenmaal aan de macht waren en dat zij hun evenmin de afschuwelijke geloofsdwang hebben opgelegd? Het enige wat zij wilden was hun eigen godsdienst in het openbaar belijden.

Valse en ware martelaren

In 1772 was er alle reden om als Nederlandse Republiek terug te kijken op de betekenis van het jaar 1572 voor de toen nog onvoorspelbare gevolgen van de verwarrende gebeurtenissen. De Dordtse predikant Johannes Barueth deed dat in zijn boek *Hollands en Zeelands Jubel-jaar*, opgedragen aan de erfstadhouder en diens echtgenote, Prins Willem V en Prinses Wilhelmina van Pruisen. Het rumoer van de patriottentijd liet nog even op zich wachten. Zeker de orthodox gereformeerde Barueth verheerlijkte de status quo van staat, kerk en volk. Voor de Oranjes had hij niets dan lof. Met name de ‘vader des vaderlands’ kwam alle eer toe voor zijn grote daden ten tijde van de Opstand. Prins Willem I was een instrument in Gods hand bij de wonderlijke verlossing van de Nederlanders uit de ‘slavernij’ van Spanje.

Uiteraard kon ook Barueth er niet omheen aan de

Eerste rooms-katholieke trouwdienst na lange tijd van religieuze onrust in Bangui, hoofdstad Centraal Afrikaanse Republiek (beeld: Niek Stam).

Martelaren van Gorcum een bladzijde te wijden. Hij bood niet veel meer of anders dan Blomhert had gedaan. De feiten kregen niet veel aandacht en op een foutje (21 in plaats van 19 gedode geestelijken) keek hij niet. Ook Barueth was er veel aan gelegen het door katholieke schrijvers gesuggereerde calvinistische karakter van de moord te ontkennen. Hoogstens ging het om een represaille van de geuzen voor alle vrienden en familieleden die door katholieke personen waren omgebracht. Het ging om wrok en wraakzucht van soldaten, wier acties nimmer door protestanten zijn goedgekeurd. Ze werden juist streng afgekeurd, zoals ook blijkt uit de straffen die medeplichtige burgers kregen opgelegd. De Watergeuzen zelf konden echter niet worden ontslagen of bestraft. Willem van Oranje had hen gewoon nodig in de vrijheidstrijd en was gedwongen hun gruweldaden door de vingers te zien.

– Volgens Barueth waren de Martelaren van Gorcum geen ware martelaars –

Een opvallende toevoeging van Barueth aan het vertoog van Blomhert betreft de theologische inschatting van de martelaarskwestie. Ook hij debiteerde de verontschuldiging dat de daden van de geuzen tegen de Gorcumse geestelijken in het niet vielen bij die van katholieken tegen ketters. Barueth vond dit des te schrijnender, omdat die katholieken vaak geestelijken waren. Hoe konden zij die altijd zachtmoedigheid aan anderen predikten, zich zo te buiten gaan aan het martelen van protestanten? Als klap op de vuurpijl liet Barueth het verwijt van Opmeer dat protestantse martelaren geen ware martelaren konden zijn omdat ze niet stierven voor de ware leer, als een boemerang naar de katholieken terugkeren. Martelaren voor ‘dolingen en dwalingen’ zijn onbestaanbaar, dus de Martelaren van Gorcum waren geen ware martelaars. Het waren slechts individuen die in tijden van beroerten door ‘baldadige Krygsknegten, en de onstuimige menigte van wraakgierige mensen’ waren omgebracht.

Ultramontaanse ophemeling

Met de formele scheiding van kerk en staat kwam er vanaf 1795 ruimte voor de emancipatie van katholieke burgers in het moderne Nederland. Dit proces ging gepaard met behoefte aan vernieuwing van vroomheid en devotie. Verering van eigen nationale heiligen en heilige plaatsen hoorde daarbij. Zo groeide in de negentiende eeuw de belangstelling voor de Martelaren van Gorcum en voor de locatie in Brielle waar zij ter dood waren gebracht. De historisch onderlegde bisschop van Haarlem, G.P. Wilmer, bevorderde de heiligenverering om de band tussen vaderlandsliefde en katholicisme te versterken. Dat was best een riskante strategie, gezien de protestantse storm die in april 1853 was opgestoken bij het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in de Nederlandse Kerkprovincie. Uiteindelijk schijnen het vooral Belgische Franciscanen te zijn geweest die de canonisatie van de Martelaren van Gorcum – onder wie tal van ordegenoten – met succes bij paus Pius IX hebben bepleit.

Op 29 juni 1867 was het zover. Vrijwel gelijktijdig verscheen het tweede deel van de *Geschiedenis der Nederlandsche beroerten in de XVIe eeuw*, waarin de rooms-katholieke auteur W.J.F. Nuyens al op de heiligerverklaring was vooruitgelopen. Hij bood in zijn boek uitgebreide documentatie over de geestelijken die bij Brielle de dood hadden gevonden. Bovendien bood hij een interpretatiekader waarin de Martelaren van Gorcum hun plek kregen in een visie op het nationale verleden naast de dominerende ‘grote verhalen’ van calvinisten en liberalen. In de katholieke weergave van de Nederlandse geschiedenis werden de Middeleeuwen verheerlijkt. De opstand tegen het wettige gezag van de Spaanse koning werd uiteraard fel afgewezen. Willem van Oranje werd afgeschilderd als een rebel die door intriges de macht naar zich toe wilde trekken. De uiteindelijk achtjarige serie van Nuyens vormde tot in lengte van jaren de basis voor de beeldvorming van de oorsprong van de Nederlandse staat en natie binnen het katholieke volksdeel.

Typerend is de gepopulariseerde weergave van de zestiende eeuw door J.J. Doodkorte in de decennialang gebruikte methode voor het onderwijs in de vaderlandse geschiedenis op de katholieke lagere

scholen. ‘Volgens de gebruiken dier tijden werden degenen, die het verspreiden van ketterse boeken volhielden, met de vuurdood gestraft; zij waren immers gevaarlijk voor de katholieke maatschappij dier dagen en de moordenaars van vele zielen.’ Het woord ‘martelaren’ viel pas bij de ongeregelde heden in Brielle en andere plaatsen in 1572. De Gorcumse heiligen kregen, tegenover de vier geciteerde regels over de slachtoffers van de inquisitie, bijna negen bladzijden. ‘De Geuzen krijgen hun zonden bij de liter uitgemeten als ’t de Roomse martelaren betreft, maar van Protestantse martelaren spreken sticht verwarring, want wie voor een dwaling sterft is geen martelaar’, mopperde in 1948 onderwijzer T.M. Gilhuis in een rapport van de protestantse Willem de Zwijgerstichting.

Parallele popularisering

Sinds de heiligverklaring in 1867 was het een drukte van belang bij Brielles Martelveld. De plaatselijke pastoor en een in de arm genomen professor hadden niet lang tevoren de exacte locatie van de turfschuur waar het in 1572 allemaal gebeurd was, vastgesteld. Op de door het bisdom Haarlem op handige wijze verworven grond verrees een houten kapel en later tevens een stenen bedevaartcentrum. Vanaf 1893 bestond er een landelijke Broederschap tot vereering van de H.H. Martelaren van Gorcum, ‘waarvan het doel is deze martelaren bijzonder te vereeren en door hunne voorspraak het behoud en de uitbreiding van het heilig geloof en de bekeering der onkatholieken in ons vaderland te verwerven’. Deze broederschap organiseerde reizen, bedevaarten en processies, waarvan de aantallen bezoekers en deelnemers tot ver na de Tweede Wereldoorlog jaarlijks tot in de duizenden liepen.

– Bedevaarten en processies trokken jaarlijks tot in de duizenden bezoekers en deelnemers –

De Brielse broederschap was slechts één van de vele verenigingen die ten tijde van het Rijke Roomse Leven bloeiden om de katholieken in Nederland ten

dienste te staan om als gelovigen hun plaats in de samenleving in te nemen. Andere groeperingen waren niet minder gemotiveerd om zich vanuit geloof of levensbeschouwing te manifesteren. Sommige organisaties waren weer gespecialiseerd om de ongekende ‘Roomse actie’ tegen te gaan, zoals de in 1923 opgerichte Vereeniging Protestantisch Nederland. Een niet bij name bekende advocaat suggereerde zelfs om de katholieke bedevaarten te pareren door het organiseren van protestantse ‘geloofsreizen’, bijvoorbeeld naar Den Briel. ‘Dan niet voor de Martelaren van Gorcum; maar ter vereering van den moed en het geloof van de Geuzen, die daar de vrijheid hebben ingeluid.’ Zo’n processie met de Statenbijbel werd zelfs de redacteur van het blad van genoemde vereniging te gortig. ‘De Protestanten zullen, juist krachtens hun Protestantisch beginsel, anders voor den dag moeten komen dan de Roomschen’, schreef hij in *De Klok* van 10 september 1924.

De historicus L.J. Rogier, na Nuyens een toonbeeld van academische emancipatie als hoogleraar aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, sprak zijn achterban nog in 1953, bij het eeuwfeest van de hiërarchie, ondubbelzinnig toe in het Utrechtse stadion. ‘Als wij omzien naar het voorjaar van 1572, de lentetijd van ons zelfstandig volksbestaan, komt ons het weerzinwekkende tafereel voor ogen van de marteling der negentien weerlozen uit Gorcum, bloedgetuigen van het geloof in de transsubstantiatie en de eenheid van Rome.’ De Staatkundig Gereformeerde Partij, op zijn beurt het vleesgeworden antipapisme, reageerde getergd. ‘Als professor Rogier dit weerzinwekkend vindt, hoe veel te weerzinwekkender had hij dan moeten vinden de martelingen, welke duizenden bij duizenden door de inquisitie van Rome op haar pijnbanken zijn aangedaan.’ Tja, protestanten waren voor de kerk slechts kettters, waard om gefolterd en verbrand te worden, ‘maar de 19 Gorcumse martelaren, dat zijn in haar oog heiligen’, aldus *De Banier* van 28 mei 1953.

Excuus of eerlijkheid

Rogier noemde Nederland een ‘proeftuin der pariteit’ vanwege eeuwenlange ervaring met religieuze verdeeldheid en verzuimdheid. Brachten ontzuiling

en oecumene ruimte voor een nieuwe kijk op de Gorcumse Martelaren? In 1966 had Brielle als eerste bedevaartplaats de primeur van oecumenische vieringen. De kapel kreeg de status van kerk voor interconfessioneel gebruik. In 1968 werd hier zelfs Hervormingsdag gevierd. De officiële herdenking van ‘400 jaar marteldood’ was in 1972 ondanks de aanwezigheid van koningin Juliana een voluit rooms gebeuren, met eucharistie, processie en pelgrimszegen. In de aanloop naar deze herdenking klonk nog een onvervalste oproep tot schuldbelijdenis van reformatorische zijde over de ‘gruwelijke moordbedrijven’ in 1572. Voor de Nederlandse katholieken gold het volgens deze orthodox roomse opinie zonder meer als een plicht, de martelaren te herdenken die omwille van de ‘kernvragen des geloofs’ gestorven waren.

– Respect voor de mens behelst vanzelf respect voor diens geloof –

Een voor de toekomstige opinievorming belangrijk geluid klonk in 1972 uit de mond van de Brielse deken G.J.M. ten Have. Hij stelde dat de herdenking van de Gorcumse Martelaren zeker niet bedoeld was als een wanklank bij de feestelijkheden rond ‘1 april 1572’ en evenmin om de tegenstelling katholiek-protestant uit het verre verleden terug te roepen. Het ging erom ‘bewondering op te brengen voor mensen die om wille van hun geloof bereid waren te sterven’. Respect voor de mens behelst vanzelf respect voor diens geloof, is de impliciete boodschap van deze benadering. Dat klinkt dan, zij het wel zeer impliciet, ook door in de woorden van de Rotterdamse bisschop A.H. van Luyn uit 2004. Hij vond het toen zeer terecht dat het Vaticaan in het Jaar van de Eucharistie extra aandacht vroeg voor de Martelaren van Gorcum. ‘Zij hebben hun leven gegeven voor hun geloof in de reële aanwezigheid van Christus in de eucharistische gedaanten en voor hun trouw aan de paus en de wereldkerk.’

Diezelfde bisschop nam in 2009 met kardinaal A. Simonis een nieuw boek over het ‘meest beruchte misdrijf tegen de katholieke geestelijkheid tijdens de Tachtigjarige Oorlog’ in ontvangst bij de jaar-

lijkse Nationale Bedevaart in Brielle. Hierbij sloeg de slinger van de bewondering voor de vermoorde priesters terug naar de verering van de geloofsverdiensten van hun trouw tot in de dood. ‘Zo werden de geestelijken van Gorinchem bloedgetuigen van Christus, trouw aan Christus’ kerk én aan Zijn plaatsbekleder, Petrus’, bad Van Luyn na de communie, waarna op het Martelveld de voorbede tot Maria op de voorgrond trad. Voor het *Reformatorisch Dagblad* (13 juli 2009) was deze viering aanleiding tot een opmerkelijk genuanceerd commentaar over de ‘vuile handen’ die de geuzen maakten door aanhangers van een weliswaar onbijbelse religie aan de galg te knopen. ‘Wat dan, moeten protestanten alsnog excuses maken voor “Gorcum”? In het licht van alle gebeurtenissen rond en voor 1572 zou dat een grove vertekening van de geschiedenis zijn. Maar laten ze wel dat andere stukje vertekening wegnemen en deze martelaren een eerlijke plaats geven in de geschiedenisboekjes.’

Onpartijdige nationalisering

Tot hiertoe hoorden we stemmen die met name de laatste anderhalve eeuw klonken vanuit religieus perspectief. Van objectieve geschiedschrijving is nog niets vernomen. Of zoiets bestaat, is zeker in een blad voor christenwetenschappers de vraag, maar in de negentiende eeuw geloofde men heilig in de mogelijkheid van opperste onpartijdigheid. Robert Fruin, hoogleraar vaderlandse geschiedenis in Leiden van 1860 tot 1894, dankt er zijn reputatie aan. Terwijl de onvervalste liberaal er zelf in berustte onwetend te zijn in de dingen des geloofs, begreep hij dat vele anderen diepere duidingen wilden geven aan bepaalde gebeurtenissen. Ergerlijk vond hij echter als geschiedkundige ijveraars probeerden ‘degenen, wier handelingen zij veroordeelden, voor te stellen, niet alleen als ketters, maar ook als slechte, misdadige mensen’.

Om wetenschap en waarheid te dienen, schreef Fruin al in 1865, twee jaar vóór de canonisatie, een artikel over de Martelaren van Gorcum in het intellectuelenblad *De Gids*. De strekking van zijn uitgebreide feitenrelaas was minder zakelijk dan je van hem zou verwachten. Zijn bijdrage was in zoverre een politiek pleidooi, dat hij de katholieken

een betere plaats gunde in de Nederlandse natie en het vaderlandse geschiedbeeld. De nauwkeurige reconstructie van de gebeurtenissen diende bovendien de beantwoording van de morele schuldvraag. Terwijl Fruin diverse hoofdrolspelers omstandig vrijpleitte, kreeg Lumey het volle pond als grote boosdoener: overmoedig, hooghartig, slecht veldheer, onhandig staatsman, geen ware protestant en evenmin een vriend van de vrijheid. Alle honneurs gingen naar Willem van Oranje, die gerespecteerd verdiende te worden ‘zoals de katholieke kerk haar heiligen en martelaren liefheeft en eert’.

Interessant is, ten slotte, hoe Fruin het martelaarschap neutraliseerde. De roomse Opmeer en gereformeerde Barueth beschouwden ‘elkaars’ martelaren niet als echte martelaren, want je kunt alleen maar martelaar zijn voor ‘de echte zaak Gods’ en niet voor een dwaling. Fruin wilde echter voor martelaren aan beide kanten eerbied koesteren.

– Fruin wilde voor martelaren aan beide kanten eerbied koesteren –

De deugd van een martelaar ligt namelijk in ‘zijn eerbied niet voor de waarheid, maar voor hetgeen hij de waarheid acht, in zijn gehechtheid aan het geloof, dat hij heeft aangehangen zolang geen gevaar dreigde, en dat hij niet als onwaar verwerpen kan, zoodra het gevaarlijk wordt het voor waar te blijven erkennen’. Het gaat hem dus om de bereidheid te sterven voor wat men waar acht, ongeacht of het werkelijk de waarheid is of niet. ‘Niet de juistheid der overtuiging, maar de kracht der liefde is het die adelt en heiligt.’

Ten besluite

Hoe zouden christenen bijna vierenhalf eeuw na de dood van een groep geestelijken in Brielle – en nog anderen elders in de Nederlanden – moeten omgaan met deze zwarte bladzijde in hun geschiedenis? Zeker in de aanloop naar de Reformatieherdenking van 2017, waarin de lofzang op kerkhervormers weer hoog zal klimmen vanuit Sions zalen – rijst

die vraag naar deze confessioneel zwaar beladen episode. Zwart blijft de bladzijde omdat mensen – met een bepaalde publieke waardigheid – om onduidelijke redenen, met ongeoorloofde middelen en door disproportionele daden zijn gedood. Dat geldt voor deze negentien ‘martelaars’ evenzeer als voor de duizenden gevonnisten door rechtbanken, inquisities en volksgerichten in de tijd van de godsdienstoorlogen. Getalsverhoudingen doen er nauwelijks toe. Elk katholiek slachtoffer tegenover ‘tig’ christenen die de protestantse martelarenboeken vullen, is er één te veel.

– Pogingen tot oecumenische geschiedschrijving via verzoenende verhalen zijn achterhaald –

Schuldbelijdenissen, excuses of krachtmetingen over en weer tussen zelfbenoemde protestantse en katholieke woordvoerders versimpelen de politieke, religieuze en juridische werkelijkheid van het Heilige Roomse Rijk. Pogingen tot oecumenische geschiedschrijving via verzoenende verhalen zijn ook achterhaald. De beste historici kunnen van mening blijven verschillen over wat *recht* was in specifieke contexten en hoe gezag en verzet, schuld en straf, geloof en geweld zich tot elkaar verhielden. In een seculier tijdperk speelt eerder het geding tussen gelovigen en ongelovigen over verantwoordelijkheid tussen mensen en die van schepselen tegenover God, die recht zal doen op zijn tijd, dus in zijn eeuwigheid. De zin van een herdenking van reformaties in de lange zestiende eeuw stijgt dan uit boven verdediging van opvattingen of beoordeling van leerverschillen. Het zal er nu om gaan iets te begrijpen van de levenshouding van mensen wier liefde tot *hun* waarheid en *hun* God tot ultieme geloofstrouw drong.

In de Brusselse Sint-Niklaaskerk hangt, tegenover een reliekenschrijn van de Martelaren van Gorcum, een schilderij uit 1918 dat de laatste communie van de geestelijken in de Blauwe Toren in beeld brengt. Dat is alvast een teken van hogere eenheid dan de lotsverbondenheid van gruwelijke marteling

en ophanging die vele prenten uit vroegere eeuwen in herinnering roepen. De eerdergenoemde Brielse deken die in 1972 betrokken was bij de plaatselijke herdenking, koos in zijn privésfeer voor een aansprekend visioen. Hij gaf een kunstenaar opdracht tot het schilderen van de martelaars in de hemel, met palmtakken in de hand, rond het Lam, tegen de achtergrond van Jeruzalem én van de contouren van Brielle – met links van de Negentien de pas-toor van het naburige Heenvliet, Angelus Merula, de bekende protestantse martelaar die, in gebed verzonken, stierf voor hij de brandstapel beklom. In deze geest kunnen we best instemmen met de tekst van pastor-kanunnik Manfred Peter Böker die mij als reformatorisch toerist in die Brusselse kerk in handen werd gedrukt:

God, algoede Vader, Gij hebt de heilige martelaren van Gorcum

na hun goede strijd voor het geloof de eeuwige zegekrans geschonken.

Omwille van hun getuigenis vragen wij U: Geef ons de kracht om naar hun voorbeeld

U altijd trouw te blijven, zodat ook wij de kroon des levens van U ontvangen,

die met uw Zoon Jezus Christus en de heilige Geest leeft tot in de eeuwen der eeuwen. Amen.

Dr. Fred van Lieburg is hoogleraar religiegeschiedenis aan de Faculteit der Geesteswetenschappen van de Vrije Universiteit Amsterdam.

Literatuur

R. Fruin, 'De Gorcumse Martelaren', in: *Verspreide geschriften*, deel 2 (Den Haag 1900) 277-335.

J.A.F. Kronenburg, *Neerlands Heiligen in later eeuwen*, deel 1 (Amsterdam 1901) 1-139.

C. Huisman, *Neerlands Israël. Het natiefbesef der traditioneel-gereformeerden in de achttiende eeuw* (Dordrecht 1983).

Peter Jan Margry, 'De creatie van heilige ruimten in negentiende-eeuws Nederland: het Martelveld te Brielle', in: J.C. Okkema e.a. ed., *Heidenen, papen, libertijnen en fijnen. Artikelen over de kerkgeschie-*

denis van het zuidwestelijke gedeelte van Zuid-Holland van de voorchristelijke tijd tot heden (Delft 1994) 249-276.

Hans de Valk, 'Nationale of pauselijke helden? De heiligverklaring van de Martelaren van Gorcum in 1867', in: *Trajecta* 6 (1997) 139-155.

Ben Hartmann (ed.), *De martelaren van Gorcum volgens het getuigenis van Guilielmus Estius geschreven in 1572* (Oegstgeest 2009).

René van Dijk et al., *Tot stantvastighijt in haer gelooff. De martelaren van Gorcum: geestelijken in Gorinchem – slachtoffers in Den Briel – heiligen in Rome* (Gorinchem 2014).

Websites:

www.digibron.nl

www.meertens.knaw.nl/bedevaart